

ANTI-K VA ILK O'RTA ASRLAR DAVRI MOZOR-QO'RG'ONLARI MODDIY MADANIYATI

Bobohusenov Akmal

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotation: Antik davri mozorlar haqida bo'lib, u qadimgi madaniyatni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Bu manzilgohlar orqali biz Buxoro vohasining qadimiy manzilgohlari haqida ko'plab ma'lumotlar olamiz.

Kalit so'zlar: mozor, arxeologik topilma, dafn marosimi, tobut, spool buyumlar, suyaklar, sarmatlar, sug'dlar, katakomba, mehnat buyumlari.

Barcha qazilgan tepaliklar ostida, kenotaflardan tashqari, turli shakldagi qabr inshootlarida bir turdagi dafn etilgan - ingumatsiya topilgan. Tadqiqotlar natijasida tepalikda krematsiya (o'likni yoqib yuborish) izlari topilmagan. Miloddan avvalgi VII asrdan - milodiy VII asrgacha bo'lgan barcha dafn marosimlari bitta barqaror marosimni - ingumatsiyani beradi. Dafn etilganlarning ko'pchiligi bitta, ammo ular juft holda va birnecha marotaba bir joyda dafn etish holatlari bo'lgan. Keyingi davrdagi dafnlar va tobutlarda dafn etilganlar bitta qabrda joylashgan. Miloddan avvalgi II asrga oid katakombalarda tobutlarda dafn etilganlar topilgan. Ko'rib chiqilayotgan mozor-qo'rg'onning qo'rg'onlaridagi yog'och tobutlar taxtalardan yasalgan bo'lib, ular temir qavslar va temir mixlar bilan mahkamlangan. Tobutning shakli, bitta qabrdan tashqari, mozor-qo'rg'onlarning o'g'irlanishi tufayli aniqlana olmadi, ammo dafnlardan temir qavslar topilganiga ko'ra, ularning barchasi bir xil dizaynda edi.

Lavandak mozor-qo'rg'onining 4-qo'rg'onidan juftlashgan dafnlar topilgan bo'lib, u yerda boshlari qarama-qarshi tomonga burilgan ikkita skelet yotgan edi. Xuddi shu mozor-qo'rg'onning 2-qo'rg'onida, bitta skelet bilan ifodalangan asosiy dafnga qo'shimcha ravishda, katakombaning sharqiy devori yaqinida oldingi skelet dafn topilgan. Quyimozor mozor-qo'rg'onining 37-qo'rg'onida avvalgi qabrning suyaklari chuqur qabr devori yonidagi uyumda yig'ilgan. Xuddi shu narsa Hazora mozor-qo'rg'onining 43-qo'rg'onida sodir bo'lgan. U yerda oldingi qabrning suyaklari katakomba devoriga ko'chirilgan. Lavandak va Quyimozor mozor-qo'rg'onlarining tavsiflangan tepaliklarida dafnlar topilgan. So'g'd mozor-qo'rg'onlari qo'rg'onlarida bir qabrda ikki yoki undan ortiq odam suyaklari dafn qilingan. Shuni ta'kidlash kerakki, ilk davr qo'rg'onlarida ko'p dafn yo'q. Ular So'g'd qo'rg'onlarida bizning eramizdan oldingi davrga oid dafnlarda uchraydi. Ularning oz qismi eramizning birinchi asrlariga oid qo'rg'onlardan topilgan. Arablarning O'rta Osiyoni bosib olishidan oldingi davrda, zardushtiylarning dafn marosimi bo'yicha suyaklarni dafn etish ancha ko'p. Quyi

Volga bo'yidagi ilk Sarmat mozor-qo'rg'onlari, bu yerda ayol va bolali erkak yoki bolali ayol dafn etilgan¹.

Ko'p dafn etish an'anasining qo'rg'on dafn etish marosimidan zardushtiylik marosimiga o'tganligining yorqin dalili Qiziltepa mozor-qo'rg'onining 11-qo'rg'on qabrlaridir. Bu qo'rg'on katakombasida ketma-ket ko'milgan o'n bir kishining suyaklari bo'lib, unga kirish eshigi boshqa xumlarning katta bo'laklari bilan qoplangan ikki xum bilan yopilgan, o'sha xumlarda zardushtiylikning dafn marosimiga ko'ra suyaklar tepalikda ham bo'lgan. Quyimozor mozor-qo'rg'onidagi Soinov qo'rg'oni yonidagi 3-qo'rg'on katakombasi ham ko'p marta ko'mish uchun ishlatilgan, qo'rg'on yonidagi qo'rg'onga tushirilgan xumdagi suyaklar ham jamoaviy (uch kishi), birining bosh suyagi bir xil deformatsiyaga ega edilar. Ko'pincha yog'och yoki qamishdan yasalgan murdani yer yuzasiga ko'mish va murda ostiga to'shak qo'yish odati qadimgi Panjikent mozor-qo'rg'oniga tegishli. So'g'd qo'rg'onlarida dafn etilganda murda ostiga ko'rpa-to'shak qo'yish odati yuqorida yozilgan bo'lib, yaqin vaqtgacha mavjud bo'lgan urf-odatlariga o'xshatishlar ham keltirilgan. Shuning uchun, bu erda faqat murdani yerdan ajratib olish istagi hatto qabr dafn marosimida ham mavjudligini ta'kidlash kerak.

Zardushtiylikning dafn marosimi suyaklarni nafaqat yer osti chuqurda dafn qilishni o'z ichiga oladi, balki cho'l hududidagi nauslar uchun ham qumlik tepalik qadimiy qo'rg'on vazifasini o'tagan. Buni Zarafshon vodiysidagi mozor-qo'rg'onlarni qazish materiallari va Quyimozor suv ombori orollaridan biridagi ossuariy topilmalari tasdiqlaydi. Har doim emas, ularni tozalashdan so'ng, suyaklar pishirilgan loydan yasalgan idishga solingan. Ossuariylar matodan yasalgan qoplar, ba'zan esa oddiy mato ko'pincha qimmatroq mato bo'laklari bo'lishi mumkin². Matoga o'ralgan, qoplarga joylashtirilgan va ba'zan oddiygina hech qanday ossuarsiz, suyaklar joylashtirilgan. Taroz nekropolidagi kabi yumshoq qoplamalardan tozalanib, qoziq qilib qo'yilgan yoki Samarqand yaqinidagi Frinkent ossuariysi kabi oddiygina saqlash joyiga tashlangan suyaklarning ko'milishi ko'pchilikka ma'lum.

Zarafshonning quyi oqimidagi qo'rg'onlarda tana holatining ustun turi orqa tomonda cho'zilgan bo'lib, unda oyoq va qo'llar qabrning uzun o'qi bo'ylab yotadi. Ammo bu turdan og'ishlar ham bor edi. Bu ahamiyatsiz ko'rinadigan og'ishlarning barchasi tasodifiy emas. Skeletlarning qo'llari tirsagida egilib, qo'l oshqozon yoki tos suyagida yotgan yoki qo'llarni bir oz egilib chetga qo'ygan holat Savromat mozor-qo'rg'onlarida ham uchraydi. Qo'llar tirsaklarda bir oz egilib, tanadan olinadigan skeletning holati, K. F. Smirnov "erkin" holatni chaqiradi va buni o't to'shagining chirishi va murdaning suyaklari siljishi natijasi deb hisoblaydi. Qo'llar tirsaklarda

¹ Синицын И.В. Сарматские курганные погребения в северных районах Нижнего Поволжья. // Сборник Нижневолжского краевого музея. Саратов, 1932.- С. 157-158

² Иностранцев К. О древнеиранских погребальных обычаях и постройках. // ЖМНП. Нов. сер. Ч. XX. 1909, март.- С. 108

bukilgan, qo‘l esa tos suyagida yotgan holatda, u qandaydir noma‘lum kult bilan izohlaydi va bu odat keyingi davr sarmat qabrlarida keng tarqalganligini ta‘kidlaydi. Savromatlar davrida dafn etilganlarning taxminan 11% jinsi, yoshi va mulkiy holatidan qat‘i nazar, qo‘llarini tos suyagiga qo‘ygan. Eng muhimi, bu odat, K. F. Smirnovma‘lumotlariga qaraganda, Don-Volga dashtlari sarmatlari orasida keng tarqalgan edi³.

Skeletlarning tasvirlangan holati nafaqat So‘g‘dda, balki O‘rta Osiyoning boshqa mintaqalarida ham qo‘rg‘onlarda uchraydi. Skeletlar egilgan holatda yotadigan bir nechta qabrlar mavjud. Bu holat juda xarakterlidir: skeletlarning oyoqlari tizzada egilib, chetga qo‘yilgan, tovonlari esa tegmagan va ular orasida sezilarli bo‘shliq bor edi. Barcha skeletlarning chap qo‘llari tirsagida bir oz egilib, bir oz chetga yotqizilgan. Ba‘zi skeletlarning o‘ng qo‘llari ham tirsagida egilgan, ammo kamroq darajada va chetga yotqizilgan; ba‘zi skeletlarda o‘ng qo‘llar tana bo‘ylab yotardi⁴. Ushbu turdagi holat odatda "chavandoz turishi" yoki "raqsga tushish holati" deb nomlanadi, bu boshqa turdagi egilgan holatdan farqli o‘laroq.

Jasadlarni qabrlarga cho‘kkalab qo‘yish odati qadimgipaleolit davriga borib taqaladi. Cho‘kich an‘anasi asosan arxaik davrga xos bo‘lib, keng tarqalgan edi⁵. Ammo cho‘kkalab yotgan skeletlar miloddan avvalgi birinchi asrlardagi mozor-qo‘rg‘onlarda ham topilgan va aynan Zarafshon vodiysi mozor-qo‘rg‘onlarida uchraydigan holatda topilgan. Buxoro vohasining sharqiy qismidagi qo‘rg‘onlarni qazish jarayonida olingan ma‘lumotlardan kelib chiqqan holda, bu turdagi cho‘kib ketgan murdaning kelib chiqishini keng tushuntirishni to‘liq qoniqarli deb bo‘lmaydi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, skeletning "otliq holati"dagi holati miloddan avvalgi II asr oxirlari - I asrga to‘g‘ri keladigan qo‘rg‘onlarda uchraydi. Lavandak mozor-qo‘rg‘onining 4-qo‘rg‘onidagi ko‘milish bundan mustasno bo‘lib, u keyingi davrlarga to‘g‘ri keladi. Oldingi davrdagi qabrlarning hech birida egilgan holatda skeletlari topilmagan. Bizning eramizning birinchi va keyingi asrlaridagi dafnlarda cho‘kkalab daft etish tartibi bo‘lmagan. Boshqa davrlardagi dafnlardan farqini ko‘rsatadigan bu juda muhim holat, bu dafnlarning kelib chiqishi masalasini ko‘rib chiqishda tushuntiriladi. Bu erda biz faqat o‘rta asrlarga oid Xolchayon mozor-qo‘rg‘onida bu turdagi cho‘kishlar mavjudligi haqida aytilganlarning barchasiga qo‘shamiz.

Yuqorida ta‘kidlanganidek, qadimgi So‘g‘d mozor-qo‘rg‘onlaridagi qabrlarning har bir xronologik guruhida, ularning joylashuvidan, shuningdek, qabr tuzilishidan qat‘i nazar, skeletlarning yo‘nalishining ma‘lum bir turi ustunlik qiladi. Birinchisida, miloddan avvalgi VII-III-asrlarga oid eng qadimgi dafn guruhi tuproq, qabr turidan qat‘i nazar, skeletlarning shimoliy yo‘nalishi ustunlik qiladi. Yakka-yakka dafnlar

³Смирнов К.Ф. Савроматы. М., 1964.- С. 93

⁴Окладников А.П. О значении захоронений неандертальцев для истории первобытной культуры. // СЭ. 1952, № 3.- С. 160

⁵Семенов Ю.И. Как возникло человечество. М., 1966.- С. 390

mavjud bo‘lib, ularda skeletlari boshlari janubga qarab yotqizilgan va Hazora mozor-qo‘rg‘onining 22-qo‘rg‘onidagi qadimgi kunlik yuzada faqat bitta dafn boshi g‘arbga qaratilgan. Skeletlarning boshlari sharqqa yo‘naltirilganligi mutlaqo yo‘q. Keyingi davrdagi dafnlarda, ya'ni miloddan avvalgi II - I asrda barcha tepaliklarda, qirg‘oq ostida kameralar yoki katakombalar bo‘lishidan qat'i nazar, skeletlar boshlari bilan faqat janubga, g‘arbga yoki sharqqa og‘ishgan holda yotardi. Ushbu guruhda skelet yo‘nalishining boshqa turlari mavjud emas. Eramizning birinchi asrlaridan VII-asrgacha dafnlar skeletlari boshlari bilan shimolga va sharqqa bir oz og‘ish bilan yo‘naltirilgan. Ushbu guruhning mozor-qo‘rg‘onlarida skeletlarning shimoliy yo‘nalishi tuproqda ham, yon qabrlarda ham, katakombalarda ham qayd etilgan. Skeletlarning sharqiy yo‘nalishi hech qanday tuproq qabrda ham, yon qabrlarda ham emas, balki faqat katakombalarda edi. Bu guruh mozor-qo‘rg‘onlaridagi skeletlarning shimoliy yo‘nalishi II—IV-asrlarga oid qo‘rg‘onlarda topilganligiga ham e‘tibor qaratish lozim. Bu davrda u sharqona yo‘nalish bilan birga yashagan. Zarafshon qo‘rg‘onlari faoliyatining kech davrida ularda faqat bitta yo‘nalish – sharqiy yo‘nalish saqlanib qolgan.

Shunday qilib, Zarafshon vodiysi qo‘rg‘onlarida uchta xronologik davrga to‘g‘ri keladigan uchta asosiy, odam bosh suyagi burib qo‘yilgan yonalishi mavjudligini aytishimiz mumkin. Bular shimoliy, janubiy va sharqiy yo‘nalishlar.

Qadimgi So‘g‘d qo‘rg‘onlarida olib borilgan qazishmalar shuni ko‘rsatdiki, qo‘rg‘onlarning mutlaq ko‘p qismi qaroqchilar tomonidan buzilgan, ba’zi qo‘rg‘onlar to‘liq, boshqalari qisman talon-taroj qilingan. Dafn qilingan xonadonlarning qabrlari ko‘pincha dafn etilgandan so‘ng darhol qulab tushishi sababli qabr ashyolarining bir qismi qoplanib, shu tarzda saqlanib qolgan. Barcha qo‘rg‘onlarda qaroqchilar qo‘llariga tushgan narsalarni olib, yer ostidan qolgan narsalarni olishga urinmaganlar, chamasi vayron bo‘lgan qabrda uzoq vaqt qolishdan qo‘rqishgan. Bu qo‘rquv o‘liklardan qo‘rqishdan kelib chiqqan, chunki o‘liklarning hasadgo‘y qasoskorligi g‘oyalari, Yu. Lipsning fikricha, eramizdan oldingi davrlardan hozirgi zamon sivilizatsiyasigacha qizil ipdek o‘tib ketgan, buni bir qator dafn marosimlaridan ham ko‘rish mumkin. Qolaversa, qabrlarni tahqirlash hamisha og‘ir jinoyat hisoblanib kelgan. Gerodotning yozishicha, skif podshosi Idanfirs forslarning taslim bo‘lish yoki jang qilish taklifiga javob berib, agar forslar skiflarning ajdodlari qabrlarini topib vayron qilishga urinsalar, jang qilishini aytgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobohusenov, A. (2023). BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 298-302.

2. Akmal, B. (2023). QADIMGI BAQTRIYA MADANIYATI VA YODGORLIKLARI TIPOLOGIYASI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(7), 100-102.
3. Akmal, B. (2023). BUXORO VOHASI QOYATOSH SURATLARINING DAVRIY TASNIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 29(1), 142-146.
4. Bobohusenov, A. (2023). QADIMGI VARAXSHA DEVORIY GANCH VA LOY BEZAKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 303-308.
5. Akmal, B., & Ismat, N. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXELOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73-80.
6. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
7. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-06>
8. Rahmonova, S. (2023). DYNAMICS AND MAIN DIRECTIONS OF SPIRITUAL AND CULTURAL REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 850-854
9. Shuhrat kizi, R. S. . (2023). The Development of Spiritual and Cultural Reforms in the Development Strategy of New Uzbekistan. *International Journal of Culture and Modernity*, 32, 61–66.
10. Muxamedovna, G. M. (2023). INNOVATSION TALIM-BUYUK KELAJAK POYDEVORI. *World scientific research journal*, 17(1), 74-76.
11. Muxamedovna, G. M. (2023). UCHINCHI RENESANS DAVRIDA AJDODLARIMIZ MEROSINI ORGANISH ORQALI INTEGRATSION TA'LIMNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH TAMOYILLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 22(1), 35-38.
12. Muxamedovna, G. M. (2023). KREATIV YONDASHUV ASOSIDA DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH MEKANIZMLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 21(3), 12-14.
13. Gadayeva, . M. . (2023). THE UNIQUE SIGNIFICANCE OF MASTERING SOCIAL SCIENCES DURING THE DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 459–464. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25292>
14. Xasanova, S. (2023). USING EXPRESSIVE VOCABULARY IN RUSSIAN PROVERBS. *Modern Science and Research*, 2(10), 403–408. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25248>
15. Баходировна, Х. III. (2023). Гендерная Лексика В Русском Языке. *International Journal of Formal Education*, 2(11), 324–331. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/1505>

16. Hasanova, S. (2023). SYSTEM RELATIONS IN THE RUSSIAN LANGUAGE VOCABULARY. *Modern Science and Research*, 2(9), 72–74. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/23900>
17. Хасанова, Ш. Б. (2023). РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЙ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 1220-1226
18. Toshpo'latova, S. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF CALENDRIAL CALCULATION AND LENGTH MEASUREMENTS OF KHUF VALLEY TAJIKS IN THE RESEARCHES OF MS ANDREYEV. *Modern Science and Research*, 2(10), 291-299.
19. Toshpo'latova, S. S. (2023). TOJKLAR MILLIY KIYIM-KECHAKLARI VA "BESHMORAK" MAROSIMINING ETNOLOGIK TAHLILI. *SCHOLAR*, 1(28), 395-401.
20. Toshpo'latova, S. (2023). A STUDY OF THE WEDDING CEREMONY OF THE TAJIKS OF AFGHANISTAN. *Modern Science and Research*, 2(9), 84-89.
21. Toshpo'latova, S., & Ashurova, G. (2023). THE HISTORY AND DESCRIPTION OF THE WORK OF MS ANDREYEV-" ARK BUKHARI". *Modern Science and Research*, 2(9), 404-409.
22. Toshpo'latova, S. S., & Naimov, I. N. (2023). MS ANDREYEV–O'RTA OSIYO XALQLARI ETNOGRAFIYASINING YIRIK OLIMI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 1214-1222.
23. Sadullayev, U. (2023). THE ROLE OF THE NEIGHBORHOOD IN RAISING A SPIRITUALLY MATURE GENERATION. *Modern Science and Research*, 2(10), 488-493.
24. Sadullayev, U. (2023). O'zbekistonda xotin-qizlarga berilayotgan e'tibor: mahalla boshqaruvida xotin-qizlarning roli. In *Oriental Conferences* (Vol. 1, No. 1, pp. 551-556). ООО «SupportScience».
25. Sadullayev, U. (2023). THE ROLE OF THE NEIGHBORHOOD IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY. *Modern Science and Research*, 2(10), 755-757.
26. Shokir o'gli, U. S. (2023). MILLIY QADRIYATLARIMIZ ASROVCHISI. *Journal of new century innovations*, 35(1), 79-80.
27. Sadullayev, U. (2023). THE ROLE OF WOMEN IN NEIGHBORHOOD MANAGEMENT IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(9), 132-135.
28. Kizi, R. S. S. (2023). Reforms Implemented in the Spiritual and Cultural Sphere in New Uzbekistan. *American Journal of Science on Integration and Human Development* (2993-2750), 1(9), 141-147.